

מנהגי טהרת הנשים של עדת תימן

מיכל רצון

מבוא

רקע

פרק א: דיני טהרת הנשים

פרק ב: תרבות יהודי תימן

פרק ג: הכשרת הבת לקיום המצוות

פרק ד: חינוך הבת לטהרה וטבילה

שלב הראיונות

פרק א: שיטת עבודת המחקר

פרק ב: מבנה הראיון

סיכום תשובות המראיינות

פרק א: הרחקות בשעת נידחה

פרק ב: המתנת ימים לפני הפסק טהרה

פרק ג: שבעה ימים נקיים אחר הפסק טהרה

פרק ד: המקווה ואופן הטבילה

סיכום

מבוא

נושא טהרת הנשים הינו עדין מאוד, ויש בו הרבה הבדלי מנהגים בין העדות השונות. לכן צריך ללמוד ולדעת את התפתחות ההלכה בנושא זה, מזמן גיבושה בתקופת חז"ל ועד ימינו. יש להבחין בין מנהג קדום שנשכח ויש לו יסודות חזקים בדברי חז"ל, לבין מנהג חדש שנוצר במאות האחרונות ולא תמיד יש לו יסוד ברור בדברי חז"ל.

במחקר זה נבדקו לעומק ונחשפו מנהגי טהרת הנשים של עדת תימן מתוך ראיונות עם נשים שהתחתנו בתימן. נושא זה הינו אחד התחומים המוצנעים ביותר ברוח עדות ישראל, ובוודאי בעדת תימן השמרנית, ששימרה מסורות קדומות יותר מכל קהילה יהודית אחרת.¹

חשיבותה של עבודת מחקר זאת מתבטאת בכך שהיא מבוססת על 'עבודת שטח' של ראיונות עם נשים שהתחתנו בתימן.²

1 'רצהבי, מנהגי קדם בהליכות בני תימן', בתוך: נר ליוסף - לזכרו של ר' יוסף ב"ר סעדיה קאפח [מן קרית אלקאבל], מיכאל קאפח (עורך), מירון תשנ"ח, עמ' 93.

2 מאמר זה הינו חלק גדול מעבודת המחקר המקורית, ולא הובאו בו תקציר [מתומלל של] תשובות המראיינות והלכות שרגישותן ידועה בקרב העולם התורני. כמו כן, ברצוני להודות לאופיר כהן על עזרתו בהגהת המאמר.

אין מחקר זה מתיימר להציג בפני הקורא תמונה מדויקת של המצב בתימן כולה, שהרי היהודים התיישבו בלמעלה מ- 1000 נקודות ישוב בתימן.³ אך מובא כאן ניסיון להתחקות אחר מנהגי הנשים ושורשיהם בתמונה כללית וביריעה גיאוגרפית רחבה.

מיקומן הגיאוגרפי של המרואיינות מייצג את רוב ארץ תימן,⁴ אך לא את מחוז 'שרעב' שנמצא בדרומה. רואיינו גם נשים שבאו ממחוז 'שרעב',⁵ ונמצאו הרבה הבדלים בינן לבין שאר הנשים ממחוזות אחרים.⁶

כמו כן, מטרה נוספת של מחקר זה היא לעודד נשים נוספות לחקור ולברר נושא זה ע"י ראיונות עם נשים מעדת תימן או מעדות אחרות. חשיבות מרובה יש לחקר נושא זה, מכיוון שהינו צורך השעה של דורנו והזדמנות שככל הנראה לעולם לא תחזור.

בזכות ראיונות אלו, זכיתי לשמוע ולהכיר נשים יראות שמים באמת. נשים שידעו לקבל על עצמן עול מלכות שמים ושמירת מצוות באהבה רבה, באמונה תמימה, טהורה וזכה.

אני מודה לבורא עולם בלב מלא שמחה, על כך שנפלה בחלקי הזכות לשמוע ולתעד את המסורת של אימותי כפי שנהגה בתימן. כמו כן, מודה אני למו"ר - בעלי תמיר רצון על השעות הרבות שטרח ועזר לי מאוד בעבודת המחקר מראשיתה ועד סופה.

לפני שאכנס לנושא טהרת הנשים של בנות תימן, ראוי להביא רקע על יהודי תימן מהפן ההלכתי, התרבותי והקהילתי.

חלק א: רקע

פרק א: דיני טהרת הנשים

דיני טהרת הנשים הם מן המסובכים והקשים בעולמה של ההלכה, וניכרים בהם רבדים שונים של התפתחויות בכל התקופות מן הקולא אל החומרא. התלמוד מכיר בקיומם של שלבים היסטוריים שונים בתולדותיהם של דיני טהרת הנשים, אך לצד כל אלו רווחו בקרב עם ישראל מנהגי חומרא והרחקה רבים בעלי אופי קיצוני מאוד, שנבעו

3 מ' גברא, אנציקלופדיה לקהילות היהודיות בתימן, כרך ב, בני ברק תשס"א, עמ' לב.

4 קיימים עוד 4 ראיונות שעוד לא הוכנסו לעבודת המחקר: הרבנית יהודית צאלח (צדוק) מצנעא, שושנה בושארי מבלאד-אנס, נעמי קעטבי מסוק-את'ניין (חידאן), בוני ברדגושה מטלח (צעדה).

5 הנשים שראיינתי ממחוז שרעב הן: שושנה אחמר מצעפס, רניה משולם מרועאש, רניה שופר מק'צאת, רבקה תעזי מ'נ'רף, ג'זאל משולם מת'צא, מזל בן שלום מבוקר.

6 בעז"ה תכתב עבודת מחקר מקיפה על מנהגי הנשים במחוז שרעב, וייוחד מאמר נפרד לכך.

מאמונות עממיות שונות. מקצת מאלה בא זכרם בתלמוד, בעיקר בהבעת התנגדות הלכתית אליהם, אך בימי הביניים הועלו כל אלה על הכתב ונתקדשו בכך.⁷

בזמן שבית-המקדש היה קיים, ישב בלשכת הגזית בית הדין הגדול שהיה המכריע בכל השאלות המשפטיות שהתעוררו בכל דור, וממנו היתה תורה יוצאת לכל העם היהודי. בית דין זה דן בכל המשפטים והספקות, הגזרות והתקנות, וכל דין שנפסק היה מחייב את כל בית ישראל. סמכותו היתה הגבוהה מכל בתי הדין האחרים. בדרך זו היתה מגיעה הלכה מחייבת לכלל האוכלוסייה, וכך הושגה אחדות ההלכה והעם. מצב זה, לדעת הרמב"ם, שרד עד חתימת התלמוד.

עם ביטולו של בית הדין הגדול, רבו בישראל מחלוקות שלא הוכרעו. הדבר גרם להתהוותן של קהילות ועדות רבות בישראל. היהודים נפוצו בכל רחבי תבל והקימו עליהם הנהגות מקומיות, ואלה גיבשו את המנהג וההלכה במקומם לפי דרכם. במצב זה כבר לא נתקיימה אחדות ההלכה והעם.⁸

פרק ב: תרבות יהודי תימן

מעמדה של תימן אינו שונה מכל מדינה מוסלמית אחרת בעולם שהדת והמסורת הן חוקתן הקובעת, כגון ערב הסעודית או איראן החו'מינית. בזכות ריחוקה ובידודה בפינת האי הערבי, נשתמרה תרבותם של יהודי תימן שמירה יתירה, ותרבויות נכר כמעט לא באו בגבולה. הממשל נקט באופן קבוע במדיניות חוץ של בידוד וריחוק עד כמה שניתן עם ארצות אחרות. דומה, שתקופה ארוכה עמד הזמן מלכת, כמעט יותר מכל מקום אחר בעולם, ולא ניכרו במשך השנים שינויים רבים או התפתחויות תרבותיות וטכנולוגיות.⁹ הודות למדיניות שמרנית ומתבדלת זו, וכן הודות לאי נדידתם של היהודים אל מחוץ לתימן, קרובים בני תימן יותר מבני עדות אחרות באורחות חייהם ובמנהגיהם לחיים שהיו בימי המשנה והתלמוד. תרבותן של עדות אחרות בישראל ידעה תמורות ושינויים בתקופות נדידתם, אך רק כמעט אצל יהדות תימן. השכלה חילונית וכללית לא ידעו יהודי תימן כמעט מעולם. תורת ישראל היתה עיקר חכמתם.¹⁰

7 י' תא-שמע, הלכה מנהג ומציאות באשכנז 1350-1110, ירושלים תשנ"ו, עמ' 280.

8 א' ג'ימאני, 'הרמב"ם ור"י קארו – חזון ומציאות', אפיקים, מנחם-אב תשמ"ט, גליון צג-צד, עמ' 50.

9 א' אובאלאנס, 'תימן בימיו של האימאם יחיא (1918-1948)', בתוך: יהודי תימן בעת החדשה, יוסף טובי (עורך), ירושלים תשמ"ד, עמ' 40.

10 כתב י' רצהבי: "יהודי תימן לא עסקו במדעים לשמם, הן בחכמת-ישראל והן בחכמת-העמים. משום כך אין למצוא ביצירתם חיבורים בעלי משקל בענפים אלה. ויש מקצועות שלא נגעו בהם כלל, כגון: מוסיקה וגיאוגרפיה. מבחינה זו עומדים הם בדרגה נמוכה מזו של קהילות יהודיות בימי הביניים, שפקדה אותן פריחה תרבותית, כגון: בבל, צפון אפריקה וספרד. המעט שעסקו בו בא מכורח הדת והחיים: אסטרונומיה – לצורך ידיעת חכמת העיבור, שבה תלויים זמני החגים והמועדים; סגולות ותרופות – לשם ריפוי חוליי הגוף והנפש" ('ספרות יהודי תימן', תימא, ה. טבת תשנ"ו, עמ' 24).

רוב היהודים בתימן חיו בחכליה הכפריים של הארץ, במאות רבות של ישובים כפריים ועיירות קטנות, מתוכם למעלה מאלף ישובים הידועים לנו. רק מיעוטם, בין 10% ל-20% ישבו בערים.¹¹ הערים שבהם התגוררו יהודים, הראויות לציון הן: הבירה צנעא שבמרכז תימן, צעדה שהיא העיר החשובה בצפונה של תימן, תעז הבירה של דרום תימן, וכן דאע, ד'מאר, וד'ים שמדרום לבירה צנעא.¹²

נדידה פנימית של יהודים בתוך תימן לא היתה דבר נדיר, והגורמים לכך היו מגוונים: חיפוש אחרי פרנסה, רעב ומגיפות, ולפעמים גם פגיעות המציק. תנועתם של היהודים בתימן היתה חופשית לחלוטין ברוב התקופות, ובעל המלאכה היהודי נע באין מפריע מעיר לעיר ומכפר לכפר לצורך פרנסתו. גם במצב בטחוני פנימי רעוע לא הוגבלה תנועת היהודים, שכן לפי מסורתם של שבטי תימן היו היהודים בני חסותם של המוסלמים, ולא היו צד לוחם. וכך אירע תכופות, שיחידים, משפחות ואף בתי-אב שלמים נדרו ממקום למקום וממחוז למחוז. די היה בבצורת קשה באחד המחוזות, כדי שתושביו יטוהו כליל ויבקשו את פרנסתם במקום אחר. את מקומם של הנספים ברעב ובמגיפות, תפסו לעיתים יהודים יוצאי כפרים או מחוזות אחרים, אך לא אחת ניטש הישוב היהודי כליל ולא נתיישב עוד באותו מקום.¹³

פרק ג: הכשרת הבת לקיום המצוות

הנשים בכל רחבי תימן, עירוניות ככפריות, לא ידעו קרוא וכתוב ולא למדו זאת, אך בוודאי שאין להחשיב חוסר ידיעת 'מלאכה' זו כחוסר תרבות. האישה התימניה הגיעה לרמת תרבות אישית נשית וטבעית גבוהה למדי. גם דביקותן הדתית היתה עמוקה מאוד. במקצועות אחרים הגיעו הנשים להישגים אומנותיים רבי ערך, כגון באומנות הרקמה והתפירה.¹⁴

כאמור, בנות לא נשלחו כלל ללמוד אצל מלמדי התינוקות. נראה שמאמרו של ר' אליעזר: "המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות"¹⁵ הכתיב את האווירה הכללית שהתנגדה לכך בחריפות. הנשים אף לא נטלו כל חלק פעיל בחיי הדת, ולא רק שהן לא הצטרפו למניין עשרה בתפילה, שלשה לזימון לברכת המזון, אלא אף ברוב בתי הכנסת לא נבנתה עזרת נשים המיוחדת להן. אעפ"כ היו נשים שנהגו לבוא לבית הכנסת וליהנות מנעימות התפילה ומקריאת התורה, הגם שלא היו להן כלים לעקוב אחר הטקסט הנקרא. גם באירועים החברתיים, כמו נישואים וכיו"ב, לא יכלו הנשים להאזין

11 ש' דב גויטיין, 'החינוך היהודי בארץ תימן כטיפוס של חינוך יהודי מקורי', בתוך ספרו התימנים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 242.

12 ב"צ עראקי קלורמן, 'יהודי הכפרים בחברה ובכלכלה של תימן', תהודה, תשנ"ה, עמ' 41.

13 י' ניני, 'תפוצתם הגיאוגרפית של היהודים בתימן', בתוך ספרו תימן וציון, ירושלים תשמ"ב, עמ' 27-28.

14 ש"ד גויטיין, 'האישה התימניה כמחנכת', בתוך ספרו התימנים, ירושלים, תשמ"ג.

15 משנה. סוטה ג ד.

לדרשות הרבנים, בשל הפרדה בין המינים. וכך, רק במסגרת המשפחתית, ובעיקר בימי שבת ומועד, יכלו הבת והאישה ליטול חלק פסיבי שהתבטא בהאזנה לברכות, לשירת הגברים ולדברי התורה שנאמרו ליד השולחן הערוך. גם קריאת המגילה בחג הפורים נעשתה עבורן ע"י גבר, אבי המשפחה, ואף בליל הסדר הן נאלצו להסתפק בהקשבה.

פרק ד: חינוך הבת לטהרה וטבילה

בנושא טהרת הנשים, נשות יהודי תימן נהגו צניעות יתירה, וברוב המכריע של המקרים, העניינים התנהלו ע"י נשים מבלי שהבעל היה מעורב בהם ומבלי לפנות למורה הוראה. מכוח הצניעות הרבה היו ענייני אישות בחזקת 'טאבו' בתימן, ושאין לדבר בהם בגלוי אף לא עם הבעל.¹⁶ בחברת הנשים היה היחס לשיחה בענייני אישות הרבה יותר פתוח מאשר בחברת הגברים, אם כי כל הדיבורים היו על דרך הרמיזה בלבד. כבר מגיל צעיר למדי היתה הבת מודעת לעניינים הקשורים בחיי אישות, בעיקר משהבחינה כי אמה סרה למקווה בזמנים מסוימים, וכי היחסים בינה לבין האב הבעל משתנים במועדים מיוחדים. בעת שהתוודעה באופן אישי לסימני ההתבגרות, התרחב הידע האישי שלה על עצמה. לקראת נישואיה הודרכה על ידי האם או על ידי אישה אחרת, בעלת יוקרה וסמכות במשפחה. לרוב היתה זו הדודה, הסבתא או אשת האח הגדול.

ראוי לציין, כי בשל הצניעות היתה האחריות על לימוד דיני הטהרה מוטלת על האישה, והיה מן ההכרח שהיא תקבל מאמה את כל ההדרכה בדבר מועדי המחזור החודשי (הַנְּסֵת), ההליכה אל המקווה, הטבילה וכל הכרוך בהם. החינוך בעניינים אלה, וכן בעניינים אחרים שאינם קשורים לחיי אישות, במיוחד כאשר האישה נישאת בגיל צעיר מאוד, נמשך לאחר הנישואין ע"י הַקְּמוֹת.

בעניין הלידה, האישה הצעירה קיבלה הדרכה מיוחדת מן האם או מאחת הנשים האחרות, בייחוד בקהילות מסוימות, כגון צנעא, שבהן נהגו הנשים ליילד את עצמן, אם לא נתעוררו במהלך הלידה קשיים מיוחדים. בימים שלאחר הלידה, היתה אם היולדת לצד בתה כל העת, הן כדי לסעוד אותה ולטפל בה, והן כדי להדריכה בטיפול בתינוק, בייחוד אם הוא בן זכר ונימול ביום השמיני. אם מסיבה כלשהי לא יכלה האם לשהות בקרבת הבת, מילאה תפקיד זה אחת מבנות המשפחה המנוסות האחרות.¹⁷

16 הרב י' רצאבי כותב: "כי אצלינו בק"ק תימן יע"א אין שואלין כלל לחכמים בעניין הכרת מראות דמים, ובכל ספק הנשים מחזיקות עצמן טמאות ויושבות ז' נקיים, ואפי' לבעליהן נמנעות מלהראות כדי שלא יתגנו בעיניהן...". (בארות יצחק, בני ברק תשמ"ב, ח"ג עמ' שלט).

17 צ' וי' טובי, 'היהודייה בתימן כמתנכת', בת תימן, שלום סרי (עורך), ראשון לציון תשנ"ד, עמ' 83-80.

חלק ב: שלב הראיונות

פרק א: שיטת עבודת המחקר

כפי שכבר הוזכר במבוא, חשיבותה של עבודת המחקר מתבטאת בכך שהיא מבוססת על 'עבודת שטח' של ראיונות עם נשים שהתחתנו בתימן. לפני שהתחלתי לחפש נשים למטרת ראיון, היה עלי ללמוד ולהכיר את תרבותה, אופיה ושפתה של עדה זו בכלל, ואת הנושא הזה בפרט.

מקומות הישוב של המרואיינות נבחרו עפ"י סדר גודל הישוב היהודי בהם, וכן עפ"י מיקומם הגיאוגרפי בתימן, במגמה לייצג את רוב ארץ תימן. בתחילה נבחרו נשים מהערים צנעא (4 נשים), רדאע (3 נשים), מְנַאכֶּה (אישה אחת), ואח"כ נשות הכפרים (14 נשים). נבחרו נשים ממשפחות רבנים, וכן נשים ממשפחות פשוטות.

כדי שהמידע יהיה אמין ומדויק, הנשים שנבחרו לעבודת מחקר זו היו צריכות לעמוד בשלושה קריטריונים בסיסיים, והם:

1. האישה התחתנה בתימן.

2. האישה ילדה בתימן לפחות ילד/ה אחד/ת.

3. האישה צלולה בדעתה.

במהלך הראיונות שקיימתי, נתקלתי במספר רב של קשיים, והם:

1. לאתר נשים שעומדות בקריטריונים הבסיסיים.

2. לאתר נשים שלא יחששו לשוחח עימי בנושא צנוע זה, אע"פ שאינן מכירות אותי.

3. לקיים את הראיון בזמן שנוח להן.

4. לקיים את הראיון ללא נוכחות גברים או נשים מסביב, כדי שלא יתביישו לענות על שאלותי.

5. להבין את שפתן המורכבת מעברית מעורבת בהרבה משפטים ומילים בערבית.

6. להכיר את 'אוצר המילים' שהשתמשו בו בדיני טהרה, לדוגמא: במקום 'וסת', הן אמרו: 'כשהיא לא בסדר', 'שהיא לא מרגישה טוב', 'כשהיא טמאה', 'דרך נשים'.

7. להראות נכונות לשמוע את הסיפורים האישיים שלהן שעלו במהלך הראיון בין שאלה לשאלה.
8. לוודא שהן הבינו את כוונת השאלה במדויק.
9. לשמור על סבלנותן עד סוף הראיון.
10. לדבר איתן בשפה עממית ולא מתנשאת.
11. להשתדל לא להכניס לפיהן את התשובות, אלא שהתשובות יהיו פרי מחשבתן.
12. לא להביע פליאה או הסתייגות לשמע מנהגים חריגים.

ביקשתי לקיים את הראיון בשעת השקיעה, כאשר בעלה של המרואיינת נמצא בתפילה או בשיעור, כדי שיהיה לי נוח לדבר עם האישה באופן חופשי ופתוח. הראיון נמשך בין 40 דקות לשעה, כאשר ההבדלים בזמני הראיונות נבעו בעיקר מסיפורת יזומה של האישה על חייה ותלאותיה.

כשהתחלתי בראיונות, חששתי מאי-שיתוף פעולה מצד הנשים, ושהן יהיו סגורות וחסדניות. אך להפתעתי הרבה גיליתי שהן מאוד חפצות לשתף אותי ולספר לי על ימי צעירותן בתימן. קיבלתי מהן הרבה חום ואהבה, ואף היו נשים שביקשו שאחזור אליהן שוב לשיחה נוספת.

שמות המרואיינות ומקום מגוריהן בתימן

מחקר זה מסתמך על 22 ראיונות עם נשים. לצורך זיהוי מיקומם הגיאוגרפי של הישובים שבהם גרו המרואיינות, נעזרתי בספר 'אנציקלופדיה לקהילות היהודיות בתימן' של ד"ר משה גברא (בני ברק, תשס"ח).

להלן שמות המרואיינות, מקום מגוריהן בתימן, תאריך הראיון ומקומו:

1. תורכיה מנצורה מצנעא – מחוז ועיר הבירה של תימן - מרכז תימן. חיו שם כ- 7,000 יהודים.¹⁸ תאריך הראיון: ח' אייר תשס"ד, 29.4.04, ראש העין.
2. הרבנית מלכה קורח מצנעא.¹⁹ תאריך הראיון: י"ז כסלו תשס"ה, 30.11.04, בני ברק.

18 ראה מ' גברא, אנציקלופדיה לקהילות היהודיות בתימן, כרך ב, עמ' 492.

19 אשת הרב יוסף קורח ז"ל, ראה מ' גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, בני ברק תשס"א, עמ' 560.

3. הרבנית ברכה קאפח מצנעא.²⁰ תאריך הראיון: ט"ז תמוז תשס"ד, 5.7.04, ירושלים.
4. הרבנית יהודית צוברי מצנעא.²¹ תאריך הראיון: ה' כסלו תשס"ה, 18.11.04, תל אביב.
5. שולמית חובארה מרדאע – מחוז ועיר מדרום מזרח לצנעא, ממזרח למחוז ד'מאר – דרום מזרח תימן. חיו שם 1,560 יהודים.²² תאריך הראיון: ט"ו אייר תשס"ד, 6.5.04, ראש העין.
6. הרבנית שולמית בסיס מרדאע.²³ תאריך הראיון: כ"ח חשוון תשס"ה, 12.11.04, ראש העין.
7. עובדיה רחל מרדאע. תאריך הראיון: ג' אדר ב' תשס"ה, 14.3.05, ראש העין.
8. פאד'יה עמראני ממנאכ'ה – העיר המרכזית בנפת חראז, מדרום מערב לצנעא – מרכז תימן. חיו שם כ-600 יהודים.²⁴ תאריך הראיון: ו' אייר תשס"ד, 27.4.04, ראש העין.
9. שוּד'יה מְשַׁקְי מַאָב – מחוז ועיירה בדרום תימן, בין מחוז ירים למחוז תעיז – דרום תימן. חיו שם 51 יהודים.²⁵ תאריך הראיון: י"א אדר ב' תשס"ה, 22.3.05, ראש העין.
10. שרה מדמוני מכפר ס(י)דום - עיירה בנפת כַּוְלָאן ממזרח לצנעא – מרכז תימן. תאריך הראיון: כ"ב אייר תשס"ד, 13.5.04, ראש העין.
11. שרה שלום מכפר סַדְהָ – עיירה בנפת כו'באן, מדרום מזרח לירים – דרום תימן. חיו שם 57 יהודים.²⁶ תאריך הראיון: ה' אייר תשס"ד, 26.4.04, ראש העין.

20 אשת הרב יוסף קאפח ז"ל, ראה עליו בהרחבה שם, עמ' 542.

21 אשת הרב יוסף צוברי ז"ל, ראה עליו בהרחבה שם, עמ' 520.

22 ראה מ' גברא, אנציקלופדיה לקהילות היהודיות בתימן, כרך ב, עמ' 545.

23 אשת הרב יחיא בסיס ז"ל. ראה עליו בהרחבה בספר אנציקלופדיה לחכמי תימן, מ' גברא, עמ' 44.

24 ראה אנציקלופדיה לקהילות היהודיות בתימן, מ' גברא, כרך ב, עמ' 331.

25 שם, כרך א, עמ' 1.

26 עפ"י מספר היהודים שעברו למחנה גאולה. שם, כרך ב, עמ' 390.

12. נורית צומעי מצומקעה – כפר ממזרח לנפת בִּיז'א – דרום מזרח תימן. חיו שם כ-125 יהודים.²⁷ תאריך הראיון: כ"ז ניסן תשס"ד, 18.4.04, ראש העין.
13. שרה בְּנֵת שֵׁאש משאחדייה – כפר יהודי בנפת טַוּלָה, ממערב לצנעא – מרכז תימן. חיו שם 398 יהודים.²⁸ תאריך הראיון: כ"ח ניסן תשס"ד, 19.4.04, ראש העין.
14. נצ'רה כומימי מפומים – עיירה בנפת חֶדָא, מחוז ד'מאר – דרום מרכז תימן. חיו שם 25 משפחות.²⁹ תאריך הראיון: כ"א שבט תשס"ה, 31.1.05, ראש העין.
15. אַמֵן הַפְּרִי מ-מִצְפָּה – כפר בנפת בִּיז'א – דרום מזרח תימן. חיו שם 10 משפחות.³⁰ תאריך הראיון: י"ד אדר א' תשס"ה, 23.2.05, ראש העין.
16. יהודית חמאמי מצ'וראן – עיירה בנפת אַנֶס, מחוז ד'מאר – דרום מרכז תימן.³¹ תאריך הראיון: כ"ח ניסן תשס"ד, 19.4.04, ראש העין.
17. ידידה חמרי מצ'וראן – עיירה בנפת אַנֶס, מחוז ד'מאר - דרום מרכז תימן.³² תאריך הראיון: ה' אדר א' תשס"ה, 14.2.05, ראש העין.
18. מנחם צביה מסואדייה – עיירה מדרום מזרח לרדאע – דרום מזרח תימן. חיו שם 45 משפחות.³³ תאריך הראיון: ז' אדר א' תשס"ה, 16.2.05, ראש העין.
19. הרבנית יונה קרואני מרצאבה³⁴ – עיירה בנפת גהראן, מצפון לד'מאר – דרום מרכז תימן. חיו שם 69 יהודים.³⁵ תאריך הראיון: ח' ניסן תשס"ה, 17.4.05, כפר סבא.

27 שם, כרך ב, עמ' 474.

28 שם, כרך ב, עמ' 561.

29 שם, כרך א, עמ' 264.

30 שם, כרך ב, עמ' 354.

31 שם, כרך ב, עמ' 476.

32 שם, כרך ב, עמ' 476.

33 שם, כרך ב, עמ' 391.

34 אשת הדיין הרב שלמה קרואני ז"ל. ראה בהרחבה עליו בספר אנציקלופדיה לחכמי תימן, מ' גברא, עמ' 581.

35 עפ"י מספר היהודים שעברו למחנה גאולה. שם, כרך ב, עמ' 556.

20. לאה כהן מ-גרוף – כפר בנפת שרעב, מחוז תעז – דרום תימן. לא ידוע גודל הקהילה.³⁶ תאריך הראיון: כ"ז אדר ב' תשס"ה, 7.4.05, ראש העין.

21. סעדה עמר מצ'ול'ימה – עיירה באזור חבור מצפון לסוּדָה, נפת חאשד, מצפון לצנעא – צפון מרכז תימן. חיו שם כ-80 משפחות.³⁷ תאריך הראיון: ה' ניסן תשס"ה, 14.4.05, ראש העין.

22. יהודית לוי ממח'נית – נפה ועיירה ממערב לטוּיֵלָה, ממערב לצנעא – מרכז תימן. חיו שם כ-40 משפחות.³⁸ תאריך הראיון: ה' אדר א' תשס"ה, 14.2.05, ראש העין.

פרק ב: מבנה הראיון

תחום דיני הטהרה³⁹ הוא נרחב, ומסתעף להרבה נושאים, ולכן בחרתי בנושאים המרכזיים והעיקריים שבהם, והם:

- א. הרחקות בשעת נידתה (נסתה) של האישה.
- ב. הפסקת טהרה - מעבר האישה מחזקת טמאה לטהורה.
- ג. שבעה ימים נקיים אחר הפסק טהרה - התרחקות האישה מבעלה לצורך בדיקת נקיותה מדמים.
- ד. טבילה - כשרותה וטהרתה של האישה לחיי אישות עם בעלה.

כדי לדלות מהנשים בראיון את המידע המירבי, היה עלי לחבר שאלון שמחדד את ההבדלים בין מנהגי העדות, וכן הבדלים בין מנהגי העיר לכפר. עקב הרגישות הרבה לשאלות בדיני טהרה, עוצב השאלון כך שהשאלות הראשונות התרכזו בפולקלור, לדוגמא: לבוש, נימוסי משפחה, הדלקת הנרות בשבת וכדומה, ואט אט נכנסו השאלות לנושא המחקר. המרואיינות הראשונות תרמו הרבה לגיבושו הסופי של השאלון ולניסוחו. רוב הראיונות הוקלטו בקלטת טייפ (רשמקול) ומיעוטן תומלל בשעת הראיון.

מבנה השאלון התחלק לארבעה חלקים:

- א. שאלות לגבי פרטים אישים של המרואיינת: מקום מגוריה בתימן, מצבה המשפחתי בזמן עלייתה לא"י, וזמן העלייה.

36 שם, כרך א, עמ' 128.

37 שם, כרך ב, עמ' 473.

38 שם, כרך ב, עמ' 318.

39 הכוונה לדיני טהרת הנשים.

- ב. שאלות פתיחה בנושאים שונים, לדוגמא: הדלקת הנרות, לבוש, נימוסי משפחה בשבת, מבנה הבית ועוד.
- ג. שאלות בנושא דיני טהרה.
- ד. בירור תפוצתם של מנהגי האישה בקרב המשפחה והסביבה.

והרי השאלון בשלמותו:

* תאריך הראיון.

* כתובת המרואיינת.

* שם המרואיינת.

1. האם בעלך היה רב (רב כפר או רב ביכנ"ס)?
2. האם במשפחה שלך בתימן היו רבנים?
3. מה היה מקום מגוריך בתימן (כפר או עיר)? מה שמו? ליד איזה עיר?
4. כמה משפחות היו בכפר שלכם?
5. כמה בתי כנסת היו לכם בכפר?
6. האם עלית לארץ בהיותך נשואה?
7. באיזה גיל התחתנת?
8. באיזה גיל עלית לא"י?
9. מתי עלית לא"י?
10. כמה ילדים היו לך לפני שעלית לא"י?

שאלון על "מסורת הנשים" של בנות תימן

הדלקת נרות שבת

1. בתימן, כשהדלקת נרות-שבת, האם בְּרַכְתָּ לפני ההדלקה או אחריה?
2. האם האישה קיבלה את השבת לאחר הדלקת הנרות?

כיסוי השיער

1. בכמה כיסויים האישה כיסתה את שיערה, ובאיזה צבע?
2. האם כל שער ראשה היה מכוסה?
3. האם היתה לה 'לְחִפָּה' ('מְקַבְּמָה' [רדיד, צְעִיף ששימש גם לכיסוי הפנים])?
4. כשהאישה היתה מחוץ לביתה, האם היא כיסתה גם את פניה?
5. האם היה הבדל בין כיסוי ראש של אישה רווקה לנשואה?

אופן השינה

1. האם ההורים ישנו עם הילדים באותו החדר או שהיה חדר לילדים וחדר להורים?
2. על מה ישנו בחדרי השינה? האם היה הבדל בין הזמן שהיתה טמאה לבין הזמן שהיתה טהורה?
3. מה עשו ההורים כאשר רצו להיות לבדם?

דברים האסורים בימי נידתה

1. כשהאח היה פוגש את האחיות אחרי זמן רב שלא התראו, האם נהגו ללחוץ יד או להתחבק או להתנשק? אם התשובה היא כן, מאיזה גיל?
2. כנ"ל בן אָת אימו? מאיזה גיל?
3. כנ"ל דוד אָת אחייניתו? מאיזה גיל?
4. כשהאישה היתה טמאה, האם נגעה במשפחה כמו כשהיתה טהורה?
5. האם היתה עזרת נשים בבית הכנסת?
6. כשהאישה היתה טמאה, האם נכנסה לעזרת נשים?

בישול ואכילה, כיבוס, הצעת המיטה, הגשת חפצים

1. האם נהגה כל המשפחה לאכול בצלחת אחת או שכל אחד אכל מצלחת נפרדת?

2. בזמן טומאתה, האם האישה נהגה לאכול עם כולם מצלחת אחת?
3. בזמן טומאתה, האם האישה בישלה והגישה אוכל לבעלה?
4. בזמן טומאתה, האם נגעה או פיבסה את הבגדים של הבעל?
5. בזמן טומאתה, האם סידרה את המצעים לפני בעלה?
6. בזמן טומאתה, האם העבירה לידו דברים?
7. האם כשהיו מחוץ לביתם לפני אורחים, העבירה לידו דברים כדי להסתיר שהיא בטומאתה?

מכנסי הנשים וכתמים שבהם

1. מה היה צבעם של מכנסי הנשים שמעל לבית-הרגלים (שחור, לבן, "מִדְנִי" [עשוי משבצות קטנות שחור ולבן])?
2. האם המכנסיים היו צמודים לגוף כמו תחתון או שהיו רפויים? האם בשעה שהאישה התכופפה המכנסיים היו צמודים לגוף?
3. בזמן טומאתה, האם האישה לבשה מכנסיים שונים ובצבע מסוים?
4. בזמן טומאתה האם היה לְבוּש נוסף מתחת למכנסיים (בד לבן)?
5. אם התשובה היא כן, האם הבד היה בכל זמן טומאתה או רק בשבעת הימים הראשונים?
6. בזמן טומאתה, האם האישה לבשה שמלה מיוחדת? האם האישה לא התביישה שידעו שהיא טמאה?
7. מה עשו במקרה שאישה ראתה כתם בצבע אפור או צהוב, ואת מי שאלו?
8. אישה שראתה כתם דם אדום, מה עשתה? ואיך סָפְרָה את שבעת ימי הנקיים?
9. אישה שראתה כתם דם אדום על מכנס צבעוני, האם המשיכה לספור את שבעת ימי הנקיים?

הַפְסֵק טהרה וספירת שבעה נקיים

1. האם נהגו "שבע - שבע"?

2. אחרי שהתרחצה ביום השביעי, איך בדקה את עצמה?
3. מאיזה יום התחילה לבדוק את עצמה (מסוף השביעי או מהשמיני)?
4. מתי במשך היום בדקה את עצמה (בוקר, צהריים, ערב)?
5. האם בכל יום בדקה את עצמה?
6. כשראתה כתם דם יום אחד בתוך שבעת הימים השניים, האם ספרה מחדש שבעה ימים או רק השלימה את הימים?
7. כשהכתם היה בצבע אפור או צהוב (כתם טהור) בשבעה ימים השניים, האם בכל זאת ספרה מחדש שבעה ימים או רק השלימה את הימים?

זמן ואופן הטבילה

1. האם האישה בִּירכה מחוץ למים או בתוך המים? וכיצד התבצעה הטבילה?
2. האם בירכה על הטבילה עם כיסוי ראש?
3. כמה פעמים טבלה?

דרך לימוד דיני הטהרה

1. מי לימד אותך הלכות טהרה?
2. האם התקיימו שיחות בין הנשים בדיני טהרה בזמן שנפגשו?
3. האם כל המשפחה שלכם נהגה באותם מנהגים בדיני טהרה?
4. האם אַתְּ מְפִירָה עוד נשים מבוגרות שזוכרות את מנהגי תימן בנושא זה (שם פרטי, כתובת, טלפון)?

חלק ג: סיכום תשובות המרואיינות

ריכזתי את כל תשובות המרואיינות בצורת חיבור, כך שיהיה קל יותר לקרוא את תוצאות הראיונות. כמו כן, בתחילת כל נושא הובא עיקר הדין כדי להשוות את ההלכה למנהג, ורק לאחר מכן הובא מנהג תימן.

עיקר הדין – כלומר הדינים מהתורה ומהתלמוד שתקפותם חלה על כל עדות ישראל.⁴⁰ הפוסק העיקרי שנעזרתי בו הוא הרמב"ם, מכיוון שבדרך כלל הוא נצמד לעיקר דין התלמוד ללא הבאת מנהגים שנתוספו אחרי חתימת התלמוד.⁴¹ אם וכאשר אותם מנהגים התפשטו ורווחו בקרב עדות ישראל, הבאתי אותם בצרוף מקורם.

מנהג תימן – המנהג שהיה הנפוץ ביותר בתימן (על פי מה שעולה מן הראיונות). במנהגים אלה ניסיתי להבחין במשותף ובמבדיל בין האישה העירונית לכפרית.

פרק א': הרחקות בשעת נידתה

הופעת הנסת אצל האישה או יציאת טיפת דם מהרחם מסיבה אחרת, אוסרות על הבעל ועל האישה לקיים יחסי אישות. הם אסורים אף בכל התנהגות של חיבה, וחלות עליהם הרחקות שקבעו חז"ל בזמן התלמוד, כפי שנפרט ונסביר בהמשך הדברים. בשל ריחוק זה שבין האישה לבעל, נקראת האישה בשם 'נדה' מלשון נידוי, כלומר מרוחקת. טומאת הנידה וריחוקה נזכרת כמה פעמים בתורה, ובייחוד בספר ויקרא (פרק טו). מכאן גם הדימוי של ירושלים בגלותה לנידה, כדברי בעל מגילת איכה: "על כן לנידה היתה" (איכה א ח).

בזמן שבית המקדש היה קיים נחשבה האישה הנידה כטמאה, ונאסר עליה להיכנס למקום המקדש, לאכול מהקרבנות וכו', כשם שנאסר על טמאים אחרים.

היום, שאין בית מקדש ואין לטומאת נידה משמעות מעשית, משתמשים בביטוי 'טמאה' גם לגבי איסור יחסי אישות בינה ובין בעלה בזמן נידתה, ו'טהורה' לגבי אישה המותרת לבעלה. ראוי להדגיש, כי לאיסורי נידה יש משמעות עצמית שאינה קשורה כלל לטומאה וטהרה שנהגו בבית המקדש. דיני נידה נוהגים בכל אישה שלא טבלה: רווקה, נשואה, גרושה ואלמנה.

ריחוק של תורה – התורה אסרה על האדם קיום יחסי אישות עם אשתו כשהיא נידה,⁴² וכן כל קירבה גופנית אליה בדרך תאוה (כגון: חיבוק או נישוק) על מנת ליקנות ממנה.⁴³

40 רמב"ם, הקדמה למשנה תורה [לא]. כל מקום שאני מזכירה את ציוני ההלכות מספר משנה תורה, כוונתי למהדורתו של הרב י' קאפח, מכון מש"ה, תשמ"ד ואילך, אלא אם כן צוין אחרת.

41 הרב ר' ערוסי, 'השולחן ערוך כגורם שהשריד את הרמב"ם בתימן', לראש יוסף, יוסף טובי (עורך), ירושלים תשנ"ה, עמ' 389.

42 רמב"ם, הלכות איסורי ביאה (להלן: אסו"ב) ד א.

43 רמב"ם הלכות אסו"ב יא [יז] (יח).

הרחקות חז"ל בקירבה לעריות

חיבוק ונישוק הקרובות כגון האחות, אחות האם, אחות האב, בת הבת, בת הבן – יש אוסרים,⁴⁴ ויש מתירים כל שלא נעשה כדי ליהנות מהקירבה.⁴⁵

מנהג תימן

רבים מנשות הכפרים נהגו במנהגי נימוסים וכבוד כלפי קרובי משפחתם, כגון: חיבוק ונישוק בין אח לאחותו, ובין הבן לאמו. תופעה זו היתה מצויה בקרב בני הכפרים שישבו בקהילות קטנות במקום מושבם (לפעמים לא הגיעו לכדי מניין), וטבעי הדבר שיהיו מפירים זה את זה ומעורבים זה בזה. ישנם הרבה כפרים שהסתייגו מקרבה גופנית בין אח לאחותו, ולכל היותר הסתפקו רק בנשיקה על גב היד.

מנהגי הנימוסים היו יותר מאופקים בין הבת לדודים מאשר האח לאחות. בדרך כלל האישה היתה מנשקת את גב ידו של הדוד או על גבי הברך, והוא לפעמים מחזיר לה נשיקה בראשה.

נימוסי החיבה והכבוד לא היו משתנים בזמן שהאישה היתה טמאה, והרחקות בזמן טומאתה נתקיימו רק בין איש לאשתו.

נשות הערים היו בדרך כלל יותר מאופקות מנשות הכפרים, אך עדיין ניכרו הבדלים משמעותיים בין סוגי הערים. בעיר הבירה צנעא נמנעו מכל מגע של חיבה בין הבן לאמו, בין אח לאחותו ובין הבת לדודיה. המפגש המשפחתי התחיל והסתיים ברוב המקרים במילים בלבד.

בשאר הערים נראה שהיו מנהגים מעורבים. חלקן נהגו לחבק ולנשק את קרובי המשפחה, וחלקן נהגו לנשק על גב היד של האח שלא התראו עימו זמן רב. ישנן נשים שנמנעו מכל מגע פיזי של כבוד עם קרובי המשפחה.

44 הרמב"ם בפיהמ"ש סנהדרין ז ד.

45 ראה שו"ת פני יהושע ([לר' יעקב יהושע פאלק, 1754-1680] ח"ב סימן מד): "גם באיסור דרבנן לא נקב הרמב"ם, כי אם מה שהוא להנות מדבר עבירה, אבל על נגיעה לחוד לא הזהיר, ולא מצאנו שיהיה איסור נגיעה בשום ערוה, כי אם בנידה". וכ"כ גם הרב מ' פיינשטיין בדעת הרמב"ם, וזה לשונו: "כל איסור נגיעה בעריות הוא אף להרמב"ם, שסובר שהוא מן התורה, דוקא דרך תאוה, כמפורש בדבריו. ומשמע שבלא דרך תאוה אין אף איסור מדרבנן, שהרי לא הזכיר איסור כזה. מפורש כן בש"ך [= בשפתי כהן], שהביא ראיה ממה שמצינו, שהאמוראים היו מחבקים ומנשקים לבנותיהם ואחיותיהם" (איגרות משה, אבן העזר ב סימן יד). משמע מדבריהם, שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בפיהמ"ש. ראה גם דברי הרב יוסף חיים מבגדאד, שכתב: "חכם וזקן, שהנשים נושקות ידיו, אין צריך לסרב ולדחותן, כי זו הנשיקה שהיא על גב היד אינה דרך חיבה" (עוד יוסף חי, סדרה א, פרשת שופטים).

הרחקות חז"ל בין איש לאשתו

חז"ל הכירו את האדם על כל חולשותיו, ועקב רגילותו עם אשתו החמירו באישה נידה יותר מבשאר העריות⁴⁶. לכן גדרו גֶּדֶר ועשו הרחקה יתירה מעבר לאיסורי תורה האוסרים כל מגע ישיר עם אשתו בזמן נידתה.

הרחקה כללית - לא ישחק ויקל ראש עם אשתו כשהיא בניתה, שמא ייכשל בדבר עבירה.⁴⁷

כמו כן, אסרו חז"ל כמה פעולות בינו לבינה כדלהלן:

1. אכילה משותפת מאותה הצלחת.⁴⁸ השו"ע והרמ"א אסרו לאכול גם על שולחן אחד, אלא אם כן יש איזה שינוי והיכר ביניהם, כגון: בקבוק ריק או צלחת מיותרת המפרידים ביניהם וכיו"ב. ונמשכו אחריהם כל הפוסקים האשכנזים והספרדים עד דורנו.⁴⁹

2. העברת חפצים מידו לידה.⁵⁰

3. מגע פיזי ביניהם.⁵¹

בחלק מעדות המזרח, כגון: מארוקו, תוניס, ג'רבה ובגדאד, נהגו להפליג בהרחקות יתירות בינו לבינה.⁵² הגברים נמנעו מלגעת במקום משכבה ומושבה ובבגדיה של אישה נידה, והאישה בזמן טומאתה הקפידה שלא ללוש או לעסוק בבצק. מנהגים אלו נוצרו מתפיסה חשיבתית שיש בטומאה כוח מטפיסי מזיק. אין מנהגים אלו חדשים בעולם היהדות וכבר נזכרו בזמן התלמוד והגאונים.⁵³

מנהג תימן

ברוב המקומות בתימן לא נהגו הרחקות מפליגות בינו לבינה, אלא נהגו עפ"י דין התלמוד.

46 ספר יראים [לר' אליעזר מפ"ץ (Metz), המאה ה-12] סימן כ. יוצא שהחמירו באשתו נידה לעומת שאר הנשים לעניין סייגים מיוחדים, כגון אכילה יחד, נגיעה שאין בה כל משמעות של חיבה וכו'. אך הקילו באשתו נידה לשאר נשים לעניין איסור יחוד והסתכלות.

47 רמב"ם, הלכות אסו"ב כא ד.

48 רמב"ם, הלכות אסו"ב יא [יח] (יט).

49 הרב ע' יוסף, טהרת הבית, ירושלים תשמ"ח, ח"א עמ' קי-קב.

50 רמב"ם, הלכות אסו"ב שם.

51 רמב"ם, הלכות אסו"ב שם.

52 הרב י' רצאבי, שערי טהרה, ח"ג עמ' שלד-שלה. הרב א' ביטון, נתיבות המערב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 134.

53 י' דינרי, 'מנהגי טומאת הנידה - מקורם והשתלשלותם', תרביץ מט (תש"ס) עמ' 302-324; י' תא-שמע,

'הלכה. מנהג ומציאות באשכנז 1110-1350', ירושלים תשנ"ו, עמ' 280-288.

אי אכילה משותפת מאותה הצלחת – בתימן היה נהוג שכל המשפחה היתה אוכלת מצלחת אחת גדולה. 'כל המשפחה' הכוונה גם לבנים נשואים, שאחרי חתונתם היו גרים ביחד עם הוריהם (גרים באחד מחדרי הבית).

עפ"י עדויות רבני תימן,⁵⁴ הנשים בערים נהגו להסתיר את מצבן בכך שהמשיכו לאכול עם כל בני הבית ביחד מאותה הקערה בזמן טומאתן, ולא חששו מהרגל עבירה משום שהאכילה נעשתה ברבים. בזמן שבני הבית אכלו עם אורחים מצלחת משותפת, השתדלה האישה להתרחק מבעלה באופן עדין ובלתי מורגש. אך בשעה שהאישה ובעלה סעדו לבדם, הם נמנעו מלאכול מצלחת משותפת. מנהג זה היה קיים גם בכפרים שבמרכז תימן בסביבות עיר הבירה צנעא, מה שמוכיח שהיתה השפעה חזקה של העיר על הישובים שבסביבתה.

מחצית מהנשים העירוניות שרואיינו העידו שאכלו בצלחת נפרדת לפני האורחים ולא התביישו שכתוצאה מכך ידעו שהן טמאות, אך נראה שמנהג זה היה קיים אצל נשים בודדות. מסקנה זאת נובעת: 1. מעדויות רבני תימן.⁵⁵ 2. יתכן שבעקבות העלייה לא"י והחשיפה למנהגים של עדות אחרות, הנשים הושפעו מהמנהגים שאסרו לאכול על שולחן אחד.

נשות הכפר פחות התביישו מכך שיידעו שהן טמאות, שהרי מצוה הן מקיימות. לכן אפילו כשהגיעו אורחים הן הקפידו לייחד כלי אכילה לעצמן.

אי העברת חפצים מידו לידה – נשות תימן התרחקו מכל מגע בינו לבינה, לא ע"י אמצעי ולא בזריקה. האשה לא חששה שאחרים ידעו שהיא טמאה, מכיוון שבדרך כלל מצב זה התרחש כשהיו לבדם. אך אנו מוצאים מקרים, שנשים בעיר הבירה צנעא ובכפר שבמחוז צנעא נהגו להקל לפני האורחים, והעבירו חפצים מיד הבעל לאישה בפרהסיא מפני הבושה שיידעו את מצבה.⁵⁶

לא יגע בבשרה – צניעות יתירה נהגו הנשים בתימן, ולעולם אין הנשים חושפות את בשרן וישער ראשן באור יום לפני הבעל, ואפילו בזמן שהיא מותרת לבעלה. האישה היתה קמה לבדה והתלבשה בצנעה בחושך, ואך ורק לאחר שבעלה כבר קם ויצא מהבית או כשהוא עדיין ישן, והכל כדי שלא יתגלה טפח מגופה.

54 הרב י' צאלח (צנעא) בשו"ת פעולת צדיק, ירושלים תשל"ט (מהדורה שניה), ח"א סי' ח; הרב י' קאפח (צנעא), בפירושו על הרמב"ם, הלכות אסו"ב סוף פי"א, הערה לג; הרב ש' קורח (צנעא), עריכת שולחן, ח"ג עמ' רלא.

55 הרב י' קאפח בפירושו על הרמב"ם, הלכות אסו"ב פי"א הערה לב; הרב ש' קורח, עריכת שולחן, בני ברק תשמ"ה, ח"ג הלכה ג, עמ' רלא.

56 כך גם כותב הרב ש' קורח, שם, עמ' רלב.

מקצת כפרים בתימן הפליגו בהרחקות יתירות, ואין האישה עושה את כל הדברים שהיתה רגילה לעשות בזמן טהרתה. לדוגמא: לא נגעה במצעים של הבעל, לא היתה מדליקה את אש התנור, לא השתתפה בלישת 'מצות מצוה' של פסח (כאשר לא היו נשים טהורות כדי ללוש את הבצק, היו מזמינות נשים טהורות מהכפרים הסמוכים).

היו נשים בכפרים, שלא אפו ולא בישלו כלל בימי טומאתן, כמו נשות עדות המזרח.⁵⁷ דבר זה לא הפריע לסדר היום בבית, מכיוון שבהכנת הארוחות השתתפו כמה נשים, כך שתמיד היתה מי שהחליפה אותה. במקום שהאישה תעזור בהכנת האוכל, היא היתה יכולה לעזור באיסוף עצים להסקה או בטחינת החיטים.

פרק ב: המתנת ימים לפני הפסק טהרה

ברגע שפסקה האישה מלראות דם וסת, היא מפסיקה בטהרה ע"י בדיקה בכד נקי לפני רדת החשיכה. אם בד הבדיקה יצא נקי, נחשבה האישה בחזקת טהורה, ומיד מהלילה היא מתחילה לספור שבעה ימים שבהם עליה להתרחק מבעלה לצורך בדיקת נקיותה מדמים בכל שבעת הימים, ואח"כ היא טובלת ונטהרת לבעלה.⁵⁸

מנהג תימן

נהגו נשות תימן להמתין שבעה ימים מתחילת הווסת, ואח"כ לספור שבעה ימים 'נקיים' (מה שנקרא 'שבע-שבע'), למרות שזמן הווסת נמשך רק שלושה או ארבעה ימים. מנהג זה היה נפוץ בכל תימן, בעיר ובכפר, אצל משפחות רבנים ובמשפחות פשוטי-העם.

מנהג זה נבע משתי סיבות:

הסיבה העיקרית היא, גם לאחר סיום הווסת ראתה האישה כתמים משיורי דמים במשך יום או יומיים. בשל צניעותן הגדולה של הנשים בתימן, הן התביישו לשאול את הבעל או נשים אחרות על טהרתן של הכתם, ונהגו להמתין שבעה ימים מתחילת הווסת, וכך הן ידעו בודאות שהן נקיות מכל כתם.

הסיבה השנייה, רוב הנשים קיבלו דם מחזור אחרי מספר ימים קבוע. נשות תימן נצמדו לקביעות מחזורית זו, והדבר הקל עליהן את חישוב ימי טומאתן וטהרתן. מיום שראתה האישה דם וסת, היא סופרת שבעה ימים ואח"כ עוד שבעה ימים שניים, טובלת ומותרת לבעלה עד הווסת הבא שמופיע אחרי מספר ימים קבוע.

57 ראה גם דברי הרב ש' קורח, שם, עמ' רלה.

58 כך היא דעת הרמב"ם. כ"כ הרב י' קאפח בפירושו על הלכות אסו"ב פ"ו אות יג, שם פי"א אות יז ואות כו.

נוהג זה נתן לאישה הערכה מדויקת לגבי מצבה העתידי, וכך יכלה לעבור תקופות קשות של נדודים וצרות שונות (פְּצוּרָת, גְּזוּרוֹת ומלחמות) מבלי להסתבך בחישובים של מחזוריות טומאתה וטהרתה.

חשוב לציין, שהנשים בתימן הכירו וחישבו רק עפ"י 'נסת הפלגה'.⁵⁹ הן לא הכירו את החישוב עפ"י 'נסת החודש',⁶⁰ או עפ"י 'נסת בינונית',⁶¹ ולא שמעו עליו.⁶²

המנהג להמתין 'שבע-שבע' מיום הווסת, רווח אצל נשים רבות בעדות המזרח, לדוגמא: במרוקו,⁶³ בג'רבא ובבגדאד.⁶⁴

למנהג 'שבע-שבע' ישנם יסודות קדומים,⁶⁵ אך ברבות השנים קמו הרבה עוררים למנהג זה, וביניהם הרמב"ם⁶⁶ ורבני תימן.⁶⁷ למרות זאת, מנהג זה נחשב כמנהג הנפוץ

59 וסת ההפלגה – דהיינו וסת שבו יש מרחק ימים קבוע בין ראייה לראייה.

60 וסת החודש – ראייה החוזרת ונשנית ביום מסוים וקבוע בחודש העברי.

61 וסת בינונית – ראייה קבועה כל שלושים יום לראייה האחרונה.

62 הרמב"ם והרמב"ן לא הזכירו בחיבוריהם חישוב ראיית הוסת עפ"י 'נסת החודש' או 'נסת בינונית'. הרמב"ן דחה את מציאותן של קביעות וסתות עפ"י יום בחודש העברי, שהרי אין רחמה של האשה יודע אימתי חודש מלא או חסר, והאם שנה מעוברת או לא, וכך לשונו (חידושי הרמב"ן למסכת נדה, סד ע"א): "וקורא אני על עצמי מקרא זה פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, וכי הוסת מזל יום גורם או מזל שעה גורם שיהא תלוי ביום השבוע או ביום החדש, שהרי להפלגות שוות, הדין נותן כן שכבר נתמלאה סאתה של זו, וכן דרכן של נשים כולן... ולפי דעתי בעניותי לא יפה כווננו הראשונים בחלוקי הוסתות, שאני אומר אין וסת אלא להפלגה שווה לפי שהאורח בזמנו הוא בא, מתמלא ונופצת לזמן הקבוע שכן טבען של בני האדם". ושם עמד ובאר את פשטי דברי חז"ל.

כמו כן, כבר כתב הגר"י קאפח שוסתות התלויות בזמן הינם בבחינת מעשה ניסים (בפירושו על הרמב"ם, אסו"ב ח א, אות ו עמ' קכד-ה).

מרחן השו"ע (סי' קפט) התבסס בעיקר על שיטת הרשב"א, והוא שישנם סוגי וסתות התלויות בזמן ובגוף.

63 הרב א' ביטון, נתיבות המערב, עמ' 134.

64 הרב י' רצאבי, בארות יצחק, שם עמ' מו.

65 מדרש נחומא פרשת מצורע אות ז. וכן יש תשובה מהגאונים על כך, ראה אוצר הגאונים לכתובות דף סא ע"א, ד"ה "וששאלתם". וראה בהרחבה בספר בארות יצחק, שם עמ' מז, ובספר טהרת הבית ח"ב עמ' תב.

66 רמב"ם, הלכות אסו"ב יא [יב] (יד), ואחרי הוראתו נמשכו שאר הפוסקים: המאירי ברכות לא ע"א; בעל שבלי הלקט הלכות נדה ומקוואות בשם רש"י; הגהות שיערי דורא [לר' יצחק בן מאיר מדורא, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג] בשם רש"י; וכן הגר"א בביאורו (סי' קצו ס"ק לג) ציין שמנהג 'שבע שבע' הוא מנהג שיסודו בטעות.

67 הרב יחיא צאלח, שיערי טהרה, סי' א סע' ו. והסכימו להוראתו בספריהם הרבה מחכמי תימן, כגון בספר תורת חכם ושושנת המלך שהעתיקוהו בשתיקה. וכ"כ הרב יחיא בדיחי בשו"ת חן טוב סימן מ"א; והרב אברהם בן חיים נדאף (ראה בארות יצחק, שם סימן א' ס"ק כ"ח); וכן הרב יחיא עמוד בהלכות צניעות שבסוף ספרו פתח האוהל [יצא לאור בעדן תרנ"ד; ד"צ ירושלים תש"ם], (הלכות גיטין) סוף סימן ג'. והרב יחיא השאש [מקהילת צ'ב"ר אלמנהיית שממערב לצנעא], בספרו פלח הרימון כת"י, חלק א' בהלכות טהרה, העלה מסקנת מהרי"ץ, בשם שושנת המלך הנז"ל. וכן הרס"ן [הרב סעדיה נדאף] בעץ החיים פרשת תזריע דף צ"ב - צ"ג (ראה דברי הרב י' רצאבי, קדושת ישראל, בני ברק תשס"א, עמ' סו הערה לה).

והמפורסם בכל קהילות תימן. הפער בין דעת רבני תימן לבין המנהג נובע מחוסר תקשורת בין הסמכות הרבנית בתימן לבין מסורת הנשים. הבעל ידע על כך והסכים שמסורת זו תימשך ללא התערבות, מפני שסמך על אדיקותן של נשות תימן להלכה ולמנהג.

פרק ג: שבעה ימים נקיים אחר הפסק טהרה

אישה שהפסיקה לראות דם וסת, בדקה את עצמה ע"י בד בדיקה נקי לפני רדת החשיכה. אם הבד יצא נקי, היא מתחילה לספור ממחרת, שבעה ימים שלמים. בשבעת ימים אלו, על האישה לבדוק את עצמה פעם אחת⁶⁸ ביום כדי לוודא שהיא נקיה מדם, ומכאן נולד בפי חז"ל הביטוי 'ימים נקיים'.⁶⁹ השו"ע והרמ"א הצריכו לבדוק פעמיים בכל יום, אחת בבוקר ואחת בערב סמוך לשקיעה, ונמשכו אחריהם כל הפוסקים האשכנזים והספרדים עד דורנו.⁷⁰

מנהג תימן

נשות תימן בדקו את עצמן בשבעת הימים הנקיים בזמנים אלו:

1. בכל פעם ש"התפנו" לבית הכסא.
2. בשעת הצורך, לדוגמא: כשמחליפות את בגדיהן.
3. בזמן הרגשה חריגה.

בכל הראיונות, הנשים לא העידו באופן מדויק ומוחלט על זמני בדיקה קבועים בשעות היום של שבעת הימים השניים, אלא לכשיזדמן.

הנשים שהעידו על זמן הבדיקה ומספר הבדיקות, עשו זאת אחרי גמגום רב, ורק אחרי שהמראינת ציינה את הזמנים השונים, כך שנראה שהדברים הוכנסו לפיהן של הנשים.

כתמים

רוב הנשים בתימן (בעיר ובכפר), התביישו להראות כתמים בעייתיים מבחינה הלכתית (אפילו טהורים) לבעל או לרבנית. מצב זה אילץ את הנשים ללמוד ולדעת בהרחבה את כל דיני הכתמים לפני חתונתן. ברוב המקרים נהגו הנשים להחמיר על עצמן על כל ספק בצבע הכתם, עד שלפעמים אישה פרשה מבעלה אפילו למספר חודשים כי לא היתה נקייה.

68 דעת הרמב"ם שמשפיק שתבדוק בדיקה אחת ביום. (ראַה באר מלך [לר' אלדר סבג], הל' אסו"ב פ"ו אות עה).

69 ראַה רמב"ם, הלכות אסו"ב ו [כב] (כא).

70 הרב ע' יוסף, טהרת הבית, ח"ב עמ' שב.

חלקן הזכירו שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מראים ל'כהן' את הכתמים, ועכשיו שאין בית המקדש קיים, הן פוסקות לעצמן. ואכן בעניין זה אמרה כבר התורה:

כי יפלא ממך דבר למשפט... וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו... ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם... ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך... ושמרת לעשות ככל אשר יורוך" (דברים יז ח-י).

היו נשים שבתחילה ענו ששאלו את הרב בהלכות כתמים, ואח"כ חזרו בהן וענו שבד"כ פסקו לעצמן.

היתה אישה שענתה ששאלה את בעלה בדיני כתמים, אך כשנשאל בעלה על כך, ענה: "בתימן לא שאלו רבנים ולא את הבעל, אלא הן ידעו לפסוק לעצמן בכתמים, וכך היה בביתי". עדותה הסותרת של האישה מובנת, לאור שינוי ההרגלים והמנהגים בימינו, שנשים נוהגות [בארץ ישראל ובמקומות אחרים] לשאול רב (ע"י הבעל) לגבי כתמים בעייתיים.

היו נשים בודדות ששאלו בדיני כתמים את המדריכה שלהן בהלכות טהרה, לדוגמא: סבתה או חמותה שלימדה אותה אחרי חתונתה, או ששאלו את הזקנות הבקיאות או את אשת הרב.

אמנם היו נשים שסיפרו לי, כי אף בתימן הן שאלו את הרב ע"י הבעל בדיני כתמים. האישה היתה מראה לבעל את הכתם הבעייתי, והבעל מדווח לרב מה ראה. כאשר אנו בוחנים עדויות אלו, הן נראות בעייתיות ואין לסמוך עליהן. נראה שנתחלפה להן עדות זו במציאות הנוהגת בארץ ישראל, כי ידוע ומפורסם שהאישה בתימן נהגה להסתיר אפילו מבעלה, את פרטי העניינים האינטימיים האלה, מטעמי בוש וצניעות.⁷¹

מלבושי הנשים בזמן טומאתן

על אף התקנות שתיקנו חז"ל כדי להרחיק את האדם מאשתו בעת נידתה, התירו לאישה בזמן טומאתה להתלבש ולהתקשט לבעלה כמו בימי טהרתה, כדי שלא תתגנה עליו (שבת סד ע"ב. רמב"ם, הלכות אסו"ב סוף פ"א).

למרות זאת, נהגו נשות ישראל בתקופות ובמקומות מסוימים איסורים וחומרות מפליגות, אשר גרמו להפרדה כמעט מוחלטת של האישה מן החברה בעת נידתה. מגעה, מושבה ומשפכה היו מטמאים. אסור היה לה לבשל או ללוש או לעסוק בשאר צרכי

71 כתב הרב י' רצאבי: "כי אצלינו בק"ק תימן יע"א אין שואלין כלל לחכמים בעניין הכרת מראות דמים, ובכל ספק הנשים מחזיקות עצמן טמאות ויושבות ז' נקיים (ואפי' לבעליהן נמנעות מלהראות כדי שלא יתגנו בעיניהן...). (בארות יצחק. שם עמ' שלט).

הבית, אסור היה לה ללכת לבית הכנסת, האדמה שדרכה עליה מטמאה והבל פיה מזיק, ועוד ועוד.⁷²

חכמים הקלו בכתמים, שכל כתם שרואה האישה על בגד צבעוני ללא הרגשה, הכתם טהור. לכן הורו חכמים לנשים ללבוש בגדים צבעוניים בימים שהיא בחזקת טהורה (כולל בשבעה ימי הנקיים) על מנת שתינצל מכתמים (רמב"ם, אסו"ב, ט [ח] (ז)).

מנהג תימן

הנשים העירוניות והכפריות לא שינו את לבושן החיצוני בזמן טומאתן, והקפידו לשמור על נקיות הבגד בתקופה זאת (כביסות, שטיפות). היו נשים כפריות שהקפידו ללבוש מכנסיים יותר פשוטים מתחת לשמלתן, כדי לשמור על בגדיהן היפים. הנשים בזמן טומאתן (כולל בשבעת הימים השניים) הקפידו על בגדים תחתונים לבנים, כגון מכנסיים קצרים או בד לבן שהיה תפור בצד הפנימי של המכנסיים.

האישה העירונית הקפידה להסתיר את מצבה מהמשפחה ומהסביבה, ואילו האישה הכפרית פחות חששה מכך. האישה הכפרית לא ראתה בשינוי מצבה דבר חריג שצריך לסלוד ממנו, אלא תהליך טבעי 'כדרךן של נשים'. תופעה זו היתה מצויה בקרב נשות הכפרים, מכיוון שהמשפחות היהודיות שם היו עדה קטנה (ולפעמים לא הגיעו לכדי מניין), וטבעי הדבר שיהיו מכירים זה את זה ומעורבים זה בזה, ובשל כך היתה קירבה רבה בחיי המשפחה אצלן.⁷³

ההיתר להקל בכתמים ע"י לבישת בגדים צבעוניים, לא היה מופר אצלן, ונראָה בעיניהן כדבר תמוה.⁷⁴ צבעוניותם של המכנסיים לא שינו את התייחסותן לראיית כתם בימים אלו, מכיוון שהן תמיד החמירו על עצמן וטימאו את הכתם, ולא היתה חשיבות בעיניהן לצבע המכנסיים.⁷⁵

פרק ד: המקווה ואופן הטבילה

המקווה בתימן

לפני שנתאר את המקווה בתימן ומיקומו, חשוב להקדים דברי רקע על ארץ תימן ואוכלוסייתה.

72 ראה מ"ע פרידמן, 'הרחקות הנידה אצל הגאונים - הרמב"ם ובנו ר' אברהם עפ"י כתבי גניזת קהיר', בתוך: *maimonidean studies* 1 (1990) עמ' 21-1.

73 ראה הרב י' קאפח, הליכות תימן, ישראל ישעיהו (עורך), ירושלים תשכ"א, עמ' 110.

74 אף מרואיינת לא הזכירה את טהרתו של הכתם לכשנמצא על בגד צבעוני.

75 נהגו בראיית דם וסת לספור 'שבע ושבע', אולם בכתם הקילו וספרו מיד רק שבעה ימים (הרב י' רצאבי, קדושת ישראל. עמ' קנב הערה לב).

רוב שטחה של תימן נמצא באזור הררי, המשתרע על כשני שלישים של הארץ. רוב ההתיישבות מרוכזת ברמה ההררית שבמרכז תימן, המפוצלת בגיאיות ובעמקים פורים היוצרים נופים הרריים מרהיבים ביופיים. אזור זה של מרכז הארץ שונה בתכלית מאזורי השוליים במזרח ובמערב. זהו אזור של הרים נישאים ומרשימים וגיאיות המכוסות אדמת לבה פוריה, שבמדרונותיו מדרגות רבות מעובדות להפליא. למרות שארץ תימן נמצאת דרומית לערב-הסעודית המדברית, היא בעלת אקלים טרופי וזוכה לכמות גשמים המאפשרת גידולים חקלאיים. גשמים אלה מתנקזים למדרגות הרבות שנבנו במשך דורות על מדרונות ההרים. המדרגות מונעות את סחף האדמה ומגדילות את הרזרבה הקרקעית הראויה לעיבוד באזורי ההר.⁷⁶

בערי תימן, כל המקוואות היו חפורים תחת אויר השמים ומוקפים סביב בגדר גבוה. מיקום המקווה היה בזווית הרחוב, במקום שאין חלונות של בעלי-בתים משקיפים ומציצים אליהם. המקוואות בתימן לא היו מקורים,⁷⁷ וזאת כדי לאפשר למי הגשמים למלא את המקווה וכן שיוכלו קרני השמש לחממם. למקווה הייתה מתוקנת דרך שמאפשרת למי גשמים להיכנס לתוך המקווה. כמו כן, היתה מתוקנת דרך נוספת ברוח אחרת של המקווה שדרכה יצאו המים ממנה, אם נתרבו הגשמים.⁷⁸

ככפרים רבים בתימן לא היתה אפשרות לבנות מקוואות מסודרים בתחומי הישוב, לכן נהגו היהודיות לצאת בלוי הבעל או קרובת משפחה מחוץ לישוב, אל בריכה

76 ש' סרי, 'הארץ וטבעה', מסע לתימן ויהודיה, שלום סרי (עורך), תל אביב תשנ"א, עמ' 20.

77 בדורות האחרונים בנו יהודי העיר 'צנעא' מקוואות מקורות ומחוממות כדי להיטיב עם הנשים. כ"כ הרב עמרם קורח: "...לפני ארבעים שנה, חשו גדולי הדור וחכמיו לנזקי נשים ורוב צער הצינה, וביותר כשתהיה הטבילה בימות הקור, ואף שעברו מאות שנים והם טובלים וטובלים באלו המקוואות, אולי היו הראשונים יותר בריאים, וראו שהתיקון נחוץ, אז הסכימו לבנות שתי מקוואות סמוך לשני המרחצאות אשר בשכונה, ועל ידי הסקת מים חמין לתוך מי גשמים הצוננים כפי הדין, נרפאו המקוואות מקרירותן, ומאז ועד עתה טובלים בהם טבילת מצווה או רשות, והמקוואות הראשונות זנחום" (סערת תימן, (מהדורה שלישית) ירושלים תשנ"ג, עמ' קטו-קטז).

גם מקווה הנשים שנמצא ליד קברו של הרב שלם שבזי היתה מקורה. וכ"כ ראובן שרעבי: "ישנו שם כפר יהודי בשם אל-מגרכה והקבר נמצא על צלע ההר מעליו. יש שם מעיין מים חיים הבוקע מצלע ההר והן זורמים בתעלה אל בריכה המשמשת כמקווה של הגברים וממנה המים העודפים זורמים אל בריכה שניה שהיא מקווה של הנשים. שתי הבריכות מקורות ומכוסות. המים מהמקווה של הנשים ממישיכים אל הבוסתנים של הערבים במורד ההר" (יחי ראובן ואל ימות, תל אביב תשס"ד, עמ' 66).

78 ראה גם בספר סערת תימן, הרב עמרם קורח, עמ' קטו-קטז.

היו ערים שלא היתה אפשרות לבנות את המקווה בתחומי הישוב, לדוגמא בעיר ד'מאר. כך מתאר שמעון גרידי את המקווה בד'מאר: "ביר אלמקנה – במרחק מה מהעיר, זרם סיל (נחל). היהודים חפרו תעלה מהנחל ל"בריכה" שעשאוה "מקוה טבילה" לנשים ולגברים. ליד מקוה זו כבסו, וילדים שיחקו..." (יד ליהודי ד'מאר שבתימן, מבויעי אפיקים, יוסף דחוח-הלוי (עורך), תל אביב תשנ"ו, עמ' 442).

טבעית או מלאכותית במורד הנחל.⁷⁹ מי המקווה המשיכו לזרום אל הגידולים החקלאיים ואל הבוסתנים במורד ההר.⁸⁰

הרבה מהמקוואות שימשו גם לנשים וגם לגברים. מי המקווה נוצלו גם לצרכיהן השונים של הנשים, כגון רחיצה וכביסה.

אופן הטבילה והפְּרָכָה

כתב הרמב"ם:

אין אישה עולה מטומאתה ויוצאה מידי ערוה עד שתטבול במי מקוה כשר ולא יהיה דבר חוצץ בין בשרה ובין המים. אבל אם רחצה במרחץ, אפילו נפלו עליה כל מימות שבעולם הרי היא אחר הרחיצה כמות שהיתה קודם הרחיצה... שאין לך דבר שמעלה מטומאה לטהרה אלא טבילה במי מקוה או במעיין או בַּיָּמִים שהם כמעין" (הל' אסו"ב יא טז).

כל הברכות מברך עליהן עובר (=לפני) לעשייתן,⁸¹ ולכן קודם שתטבול מברכת ומיד טובלת.⁸²

כיצד הוא עובר לעשייתה? לפני שתרד לטבול הרי היא מברכת, בין שהיא לבושה או שאינה לבושה, ובלבד שתסתיר את ערוותה ע"י בגד כלשהו או שתשב כשרגליה צמודות.

הרמ"א פסק כדעת הראשונים שחייבו את האישה לברך אחרי הטבילה, וכן הוא מנהג נשות אשכנז.⁸³

מותר לאישה לברך בתוך מי המקווה כשמימיו עכורים וראשה מחוץ למים (כגון, כשטובלת בים). אך אם מימיו צלולים, אסור לברך בתוכו מפני שרוֹאָה את ערוותה בזמן הברכה.⁸⁴

79 מקורות נוספים על מקוואות מחוץ לישוב ראה עדותם של ראובן שרעבי, יחי ראובן ואל ימות, עמ' 49, 66. כרמלה אברר, משובץ ומרוקם – מהכפר בתימן למושב בישראל, ירושלים תש"ס, עמ' 113. שלום בן משה, במסילה נעלה, נסים בנימין גמליאלי (עורך), רחובות תשמ"ח עמ' 27. הרב י" קאפח, הליכות תימן, עמ' 300. שמעון גרידי, יד ליהודי ד'מאר שבתימן, בתוך הספר מבויעי אפיקים, עמ' 442. יהודה רצאבי, במעגלות תימן, תל אביב תשמ"ח, עמ' 53.

80 ראובן שרעבי, יחי ראובן ואל ימות, עמ' 66.

81 רמב"ם, הלכות ברכות יא ט (ז).

82 רמב"ם, הלכות ברכות יא [ט] (ז). וכן פסק השו"ע, יו"ד סימן ר' סעיף א.

83 שלמדו על כל הטבילות מטבילת גר או בעל קרי שטבלו ואח"כ ברכו (רש"י ותוס' בפסחים ז ע"ב). רבנו אברהם בן נתן הירחי בספר המנהיג, סי' קכ"א, כתב הטעם, שעדיף שתזכיר את השם בטהרה, ולכן לא תיקנו שהברכה תהיה עובר לעשייתן כשאר הברכות (הרב א' עובד, מקוה ישראל, בני ברק תשנ"ז, עמ' ריט הערה 81). ראה גם בטהרת הבית ח"ב עמ' תקח-ט.

מנהג תימן

רוב נשות תימן נהגו לברך בתוך מי המקווה כשראשן מחוץ למים, ואחרי הברכה היו טובלות. המלונה או הפלנית מכסה את ראש הטובלת במטפחת או במגבת בשעת הברכה, אח"כ מסירה את המטפחת, והאישה טובלת את כל גופה במקווה.

מספר הטבילות

מן הדין, אישה צריכה לטבול רק פעם אחת.⁸⁵

מנהג תימן

רוב נשות תימן נהגו לטבול שלוש פעמים במי המקווה, מכיוון שחזקה שאחרי שלוש פעמים הטבילה תצא כשרה. ויש שהפליגו וטבלו שבע טבילות, מכיוון שייחסו למספר 'שבע' משמעות סגולית.

חלק ד: סיכום

בידודם הגיאוגרפי של יהודי תימן מהגלויות האחרות, תרם בצורה ניכרת לשימור אורחות חייהם, כפי שנהגו בארץ ישראל ובכבל באחרית תקופת התלמוד. עולמם הרוחני של יהודי תימן היה מוכן לקלוט את חידושי הרוח של מרכזי היהדות באשר הם, ומאידך, לשמר בקנאות את מנהגי המקום. קליטת מנהגים חדשים שמקורם מחוץ לתימן היתה בעיקר נחלתם של הגברים, שידעו קרוא וכתוב ונפגשו עם שלוחי דרבנן שהשפיעו ממנהגייהם על הסביבה שבה ביקרו.⁸⁶

בניגוד לגברים, הנשים לא ידעו קרוא וכתוב, וכל לימודם התורני נמסר מאם לבת. כתוצאה מכך, הן נמצאו בבידוד ובניתוק תורני מכל השפעה מחוץ לתימן, ונדמה שתקופת טרום הגלות נשתמרה וליוותה אותן עד עלייתן לא"י.

שימור מנהגים קדומים אינו תופעה חדשה בקרב יהודי תימן, והיא באה לידי ביטוי באופן ברור כבר בתוך סידור התפילה, בהגייה, בהליכות הדת ובאורח חייהם.⁸⁷ לעומת

84 רמב"ם, הלכות קרית שמע ב ז.

85 רמב"ם, הלכות מקוות א ט.

86 י' רצהבי, 'מנהגי קדם בהליכות בני תימן', במעגלות תימן, עמ' 8.

87 פירוט ביבליוגרפי בנושא האותנטיות של יהודי תימן ראה מאמריו של י' רצהבי, 'מנהגים קדומים בהליכות יהודי תימן', במערכה 200 (תשל"ז), עמ' 34-35, 46-47; 'תרבות תימן כמקור לתרבות יהודית קדומה', אפיקים יג-יד (תשכ"ו), עמ' 6; 'מנהגי קדם במשכנות תימן', ידע-עם כב (תשמ"ו), עמ' 50; 'מנהגי קדם בהליכות בני תימן', במעגלות תימן, עמ' 46-18. ש"ד גויטיין, 'החינוך היהודי בארץ תימן כטיפול של חינוך יהודי מקורי', החימנים, עמ' 241-268; ס' מנצורה, ספר הגלות והגאולה, א' יערי וי' רצהבי (מהדירים), תל אביב תשט"ו, עמ' 132; ש' מורג, 'מסורות הלשון של יהודי תימן', יהודי תימן, עמ' שנו-שסו; הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה א, ירושלים תשכ"ב, עמ' רסד; א' גימאני, 'על כח השימור של יהודי תימן', תהודה. 11

זאת, שימור נושא הלכתי שלם ללא טישטוש ממקוריותו, הוא דבר חדש בקרב העדה התימנית בפרט, ובשאר העדות בכלל.

קיים דמיון רב בין מנהגי הנשים של בנות העיר למנהגי הנשים של בנות הכפר, מכיוון שהן שאבו והושפעו ממקור אחד. מנהגים אלו בד"כ מתייחסים לעולמה האינטימי והצנוע של האישה, לכן קל היה להן לשמור על מקוריותם מבלי שזו תיפגע ע"י השפעה חיצונית כלשהי, כגון במנהגי 'שבע שבע', בבדיקות בשבעת הימים הנקיים ובאופן הטבילה.

לעומת זאת, במנהגים הקשורים לסביבה, קשה היה להן לשמורם במלואם, ובוזה ישנם הבדלים בין נשות העיר לנשות הכפר, כגון: חיבוק ונישוק קרובי משפחה, אכילה בצלחת נפרדת בזמן טומאתה, ועוד.

יש לזכור, שאורח חייהן וסדר יומן של הנשים הכפריות היהודיות בתימן, היה שונה מאורח חייהן של אחיותיהן בערים, מכיוון שכל אחת מהן חיה במציאות שונה ובתנאים סביבתיים אחרים. האישה הכפרית הרבתה לצאת מביתה לעבודה בשדה, למרעה או לאיסוף עצי הסקה לביתה. עובדה זו גרמה לכך שנשות הכפר היו פתוחות ונועזות יותר, הן בהופעתן והן בהליכות חייהן. הן לא התביישו לשיר ולרקוד בשמחות, ואפילו נהגו להראות את עצמן בשווקים. ככל שהיה הישוב קטן יותר, כך גדלה הפתיחות בין תושביו.⁸⁸ הפתיחות הכפרית נתנה חופשיות יתר בין המשפחות בכל הנוגע למנהגי הנימוס והכבוד, ולכן לא היה צורך להסתיר את מצבה של האישה בזמן טומאתה.

לעומת זאת, האישה העירונית היתה ביישנית, מאופקת ומעודנת יותר בהליכותיה. היא הפגינה צניעות ושמרנות הן בלבושה, הן באורח חייה, והן ביחסיה עם הסביבה. מפגש משפחתי נשא אופי שקט וצנוע, ע"י דרישת שלום וחיוך קל. רוב ימיה נהגה להיות ספונה בביתה, ויצאה ממנו רק לשם ביקור אצל שכנות וקרובות, או לאירועים משפחתיים. מפגשיה ואירועיה החברתיים יוחדו לנשים בלבד, וגם עיסוקיה היו מעודנים ונשיים יותר, כגון: תפירה, רקמה, קישוט, שיבוץ עדיים וכיוצא בכך.⁸⁹ לכן, בתקופת טומאתה ניסתה האישה העירונית להסתיר את מצבה מהסובבים אותה, ע"י המשך אכילתה עם כל המשפחה מצלחת אחת או העברת חפץ מידו לידה גם בזמן טומאתה, וכיו"ב.

(תשמ"ט), עמ' 13-17; ש' הררי, 'המנהג כהלכה', הראל, יהודה רצהבי ויצחק שבטיאל (עורכים), תל אביב תשכ"ב, עמ' 124-125; י' צוריאל, חינוך וחברה בעדה התימנית, ירושלים תש"ן, עמ' 28, 40; הרב י' קאפח, 'נקוד, טעמים ומסורת בתימן', כתבים, ב, יוסף טובי (עורך), ירושלים תשמ"ט, עמ' 931-936.

88 ח' אושרי, 'קווים לדמותה של בת-תימן הכפרית', בת תימן, עמ' 51-57.

מטבע הדברים, דרפה של תרבות גבוהה, להשפיע על הרבדים הנמוכים יותר שנמצאים בסביבתה. לכן אנו מגלים הרבה מנהגים משותפים בין נשות העיר לנשות כפרי הפריפריה, כגון: אכילה מצלחת אחת בזמן טומאתה, והעברת חפץ מידו לידה. מנהגים אלו היו נהוגים בעיר צנעא ובכפרים שמסביבה.

סוף דבר, נכונים הם דברי הרב הראשי הראשון לארץ ישראל, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שתיאר את עדת תימן במילים אלו:

"פה במושבה [רחובות] נוסף ב"ה דבר לטובה, ע"י הד הקול של קיבוץ גלויות לארץ-הקודש, שבא לארץ תימן. באו רבים מאחינו בני ישראל היושבים שם, בלחץ נורא וגלות איומה מר, לארץ הקודש. והם אנשים מסתפקים במועט מאד, רובם ככולם בני תורה, כמעט שלא נמצא ביניהם עם הארץ כלל, וכולם חרדים ויראי ה' מאד. והתימנים הללו, הינם ה"ה אנשים בריאים, אוהבים את העבודה, מתפללים בכל יום ג' פעמים בציבור, בכוונה, בחדר המיוחד שבבית הכנסת הגדול פה שייחדו להם, ומתנהגים בכל נימוסי ארצם, הקרובים מאוד למנהגי ישראל היותר ראשונים בכל דבר, והננו שמחים לראות קיבוץ נדחים... " (ההדגשה שלי. מ"ר).⁹⁰

90 אגרות הראי"ה, א, עמ' רס"ד. לפני מינויו לרב הראשי לא"י, הוא היה הרב הראשי ליפו והמושבות, והתגורר ברחובות מספר חודשים. ראה 'הרמב"ם והרב קוק בעולמם של בני תימן', י' רצהבי, אפיקים, תשרי תשנ"א, גליון צה-צו. עמ' 65.